

KULTUREM KAO SASTAVNICA BUGARSKIH I HRVATSKIH FRAZEMA¹

*Ana Vasung
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu*

CULTUREME AS A COMPONENT OF BULGARIAN AND CROATIAN IDIOMS

*Ana Vasung
Faculty of Humanities and Social Sciences
University of Zagreb*

This paper presents Bulgarian and Croatian idioms as cultural signs. The main goal is to detect cultural and national connotation of idioms. This research is primarily an analysis of idioms containing cultureme (the culture bond term). A classification of the culturemes is suggested according to idioms found in Bulgarian and Croatian language and their national markedness. Collected idioms are analyzed from the semantic and linguoculturological aspect.

Key words: Bulgarian, Croatian, idioms, cultureme, linguoculturology

1. Kulturem kao središnji pojam etnolingvistike i lingvokulturologije

Kao reakcija na strukturalističko shvaćanje jezika kao sustava znakova u lingvistici se javljaju dvije discipline, etnolingvistika i lingvokulturologija čiji predmet istraživanja nije samo jezik i verbalni izričaj već i kultura, koju u antropološkom shvaćanju čini i jezik. Etnolingvistika je izrasla iz antropologije, pa se često i naziva antropološkom lingvistikom, i rijetko izlazi izvan anglo-američke zone, a prva su proučavanja vezana uz domorodačke američke kulture (usp. Trask 2005, Nagorko 2004). Gotovo stoljeće kasnije, 90-ih godina 20. st., u Rusiji se kao predstavnica antropocentrične paradigme u jezikoslovlju

---

¹ Ovaj rad je financirala/sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom Komparativnoslavističke lingvokulturalne teme [2131].

pojavi lingvokulturologija koja jezik proučava kao kulturološki fenomen. Za razliku od etnolingvistike, čiji je cilj povijesna retrospektiva i utvrđivanje folklorne slike svijeta pojedinog naroda, lingvokulturologija osim povijesnih, istražuje i suvremene jezične fenomene kroz prizmu duhovne kulture (Barčot 2014: 31). U središtu su zanimanja ovih disciplina one jezične jedinice koje su različite i nositelji su kulturne informacije, a najlakše ih se može detektirati upravo u analizama kontrastivnog (poredbenog) karaktera. Etnolingvistika i lingvokulturologija odnos jezika i kulture promatraju iz različitih perspektiva, što je rezultat i donekle različitih okružja u kojima su se etablirale, dok predmet svoga istraživanja obje definiraju kao jezičnu sliku svijeta, a temeljnu jedinicu opisa kulturem (u etnolingvistici) odnosno lingvokulturem (u lingvokulturologiji). Polazeći od definicija ovih termina kako su predstavljene kod A. Nagórko (2004) i V. Vorob'jova (2008), riječ je o jezičnom znaku koji osim znaka i značenja sadrži i kulturnu komponentu kao izvanjezični sadržaj (Barčot 2014: 36). Opis (lingvo)kulturema tako uz opća definicijska svojstva sadrži i konotativna značenja pa ih Vorob'jov naziva znakovi-funkcije. Opseg (lingvo)kulturema varira od morfema², kao najmanje jezične jedinice koja nosi značenje, preko leksema i sintagmi do cijelih tekstova i kulturnih scenarija³ (usp. Nagórko 2004, Vorob'jov 2008, Pišković 2014).

U ovom ćemo se radu detaljnije osvrnuti na kultureme u užem smislu, koje može činiti jedan leksem ili sintagma, a odnose se na ključne riječi kulture pojedinog naroda (u ovom slučaju bugarskog i hrvatskog). Ovi se pojmovi nazivaju i egzotizmi, kulturne realije, elementi kulture, kulturno-specifični pojmovi, a kao glavno se obilježje ističe njihova neprevodivost, jer kao bezekvivalentne leksičke jedinice u drugome jezičnom sustavu tvore leksičku prazninu.

I frazeološke se jedinice mogu promatrati kao jezični nositelji kulturnih sadržaja u kojima je sadržana kulturna konotacija, predstavnici su kulturnog naslijeđa i pamćenja, folklora pa čak i stereotipa i tabuiziranja. Frazeološki se fond svakoga jezika sastoji od univerzalnog i kulturno-specifičnog sloja, prvi je rezultat misaonih procesa i kognitivnih

² To su, primjerice, afektivni sufixi jer sadrže izniman ekspresivni potencijal, mogu biti afirmativni (hrv. *ljudina, poštenjačina, sestrica*) ili negativni (hrv. *kretenčina, komunjara, pijandura*). T. Pišković i gramatički rod analizira kao kulturem (2014), navodi kako u mnogim jezicima tako postoji gramatička defeminizacija žena tj. neudane se žene označuju modifikatorima muškog ili srednjeg roda.

³ Tipične jezične interakcije u različitim društvenim situacijama, primjerice komplementiranje, čestitke, zdravice, tepanje te psovanje, vrijeđanje i slično (Nagórko 2004: 136).

sposobnosti, a drugi rezultat interakcije jezika i kulture. Nacionalno-kulturna specifičnost jezičnih jedinica otkrivaju se kontrastivnim proučavanjima i to lingvokulturološkog karaktera (Nedkova 2011). Kontrastivna analiza frazema u ovom radu uključuje dva južnoslavenska jezika, bugarski i hrvatski, a u definiranju nacionalno-specifičnih frazema ključnu ulogu ima kulturem kao sastavnica frazema.

2. Implicitini i eksplicitni kulturemi

U tradicionalnoj se frazeologiji frazemi prema podrijetlu dijele na nacionalne i internacionalne. Prema Antici Menac (2007: 16) nacionalni su frazemi „nastali u krilu jezika u kojem se upotrebljavaju“. Ovaj se kriterij pokazao nedostatnim jer nisu svi frazemi rječnički registrirani niti su poznati svim govornicima. Tako se dugo vremena smatralo da je frazem *kao guske u magli* hrvatski nacionalni frazem jer ga je Stjepan Radić upotrijebio u svom govoru, no prilikom sastavljanja *Hrvatsko-slavenskog rječnika poredbenih frazema* (2006) otkriveni su identični frazemi u bugarskom i makedonskom jeziku (Vidović Bolt, Kodrić 2011: 44). Ipak, za Hrvate ovaj frazem nosi određenu simboliku i kulturnu konotaciju jer se veže uz važan povijesni događaj i u tom je smislu nacionalno-specifičan iako je zabilježen u još dvama južnoslavenskim jezicima.

Jedini kriterij kojim možemo odrediti pripadnost frazema samo jednom jeziku, točnije jednoj nacionalnoj frazeologiji, jest postojanje sastavnice koja u drugom jezičnom sustavu (ili sustavima) ne postoji, odnosno ostavlja leksičku prazninu. Riječ je o leksemima koji opisuju kulturne pojmove svojstvene pojedinoj kulturi ili širem kulturološkom krugu, a koji se u etnolingvističkim i lingvokulturološkim proučavanjima nazivaju kulturemi ili lingvokulturemi. To su osobna imena, toponimi, hidronimi i slično – sastavnice koje su dio hrvatskog, odnosno bugarskog, nacionalnog života i povijesnog iskustva. Navodimo nekoliko primjera iz oba jezika: hrvatski frazemi *pakrački dekret*⁴ (‘dobiti otkaz, morati napustiti neko mjesto’), *otići na Mirogoj*⁵ (‘umrijeti’), za *Kulina bana*⁶

---

⁴ Pridjevska komponenta *pakrački* izvedena je od slavenskog grada Pakrac i odnosi se na povijesni događaj. Izraz je nastao u vrijeme Khuena Hedervaryja kada je ban donosio dekrete o premještanju neposlušnih činovnika. Kako je Pakrac u to doba bio na zlu glasu zbog loših prometnih veza nastao je i takav termin.

⁵ Mirogoj je najveće zagrebačko groblje, a sastavnica je niza frazema povezanih sa smrću.

⁶ Ban Kulin (1180 – 1240) vrlo je važna ličnost u povijesti Bosne. Oslobodio je Bosnu bizantskog vrhovništva (Fink, 2007: 241), za njegove se vladavine u Bosni nisu vodili ratovi i ona je gospodarski napredovala. Za hrvatsku je povijest važan jer je Poveljom

(‘nekoć davno, u davnini, u dubokoj prošlosti’) te bugarski frazemi *за Карлуково сѣм*⁷ (‘poludjeti’), *Гјуро Михайлов на пост*⁸ (‘osoba koja se nerazumno žrtvuje’), *Бай Ганьо*⁹ (‘prost i nepristojan čovjek’). Navedene frazeološke jedinice za sastavnicu imaju osobno ime ili toponim, koji se zbog svoje kulturne konotacije može odrediti kao kulturem, a frazem čini nacionalno-specifičnim i određuje njegovu pripadnost pojedinoj kulturi.

Ipak, s vlastitim imenima valja biti oprezan, primjerice frazem *kasno Marko (Janko) na Kosovo stiže (dođe)*, podrijetlom iz srpske narodne pjesme, zabilježen je u hrvatskim dijalektima, ali postoji i u bugarskom jeziku *закъсал сѣм като <Крали> Марко на Косово <поле>*. U srpskoj se frazeologiji on smatra nacionalnim frazecom, a je li njegovo postojanje u drugim južnoslavenskim jezicima dovoljno da ga odredimo južnoslavenskim ili čak internacionalnim frazecom ovisi o postavljenim kriterijima. U skupinu frazema s prepoznatljivim kulturemom uvrštavamo i one koji za sastavnicu imaju kulturne realije poput nacionalnih jela ili predmeta specifičnih za određenu kulturu. Tako je naziv hrvatskog proizvoda *Vegeta*¹⁰ sadržan u frazemu *biti kao vegeta* (‘miješati se u sve’), a primjerice bugarsko nacionalno jelo *banica*¹¹ u frazemu *не е луд който изяжда баницата* (‘osoba koja je nezasluženo izvukla korist’).

Problem predstavljaju frazemi koji sadrže „sakriven“, implicitan kulturem za čiju je identifikaciju potrebna lingvokulturološka kompetencija, prema Barčot (2014: 39) to je idealno znanje ukupnog sustava kulturoloških vrijednosti sadržanih u jeziku kojim vlada govornik-slušatelj. Pretpostavlja se da se ona usvaja u procesu internalizacije kolektivnog kulturološkog iskustva. Ovakav je primjer bugarski frazem *каквото сабя покаже* (‘kako god’) koji potječe iz pjesme Hriste Boteva *На прощаване*. Ovdje je riječ o kulturemu većeg opsega, jer je riječ u stihu koji je frazeologiziran. Implicitni kulturemi mogu biti i oni koji

---

Kulina bana 1189. godine Dubrovčanima omogućio slobodno kretanje po njegovu području i eksploataciju bosanskih rudnika čime je ojačao gospodarske veze. Njegova je vladavina zapamćena kao vrlo povoljno razdoblje u povijesti Bosne, ali i Dubrovnika.

⁷ Karlukovo je mjesto, udaljeno 80 km od Sofije, u kojem se nalazi psihijatrijska bolnica.

⁸ Gjuro Mihajlov je bugarski vojnik koji je na straži poginuo za vrijeme požara jer se slijepo držao zapovijedi da ne napušta stražu.

⁹ Baj Ganjo je glavni junak istoimenog romana Aleke Konstantinova.

¹⁰ Proizvod tvornice Podravka iz Koprivnice jedan je od najpopularnijih hrvatskih brendova. Vegeta je dodatak jelima, pripremljen od povrća i začinskog bilja.

¹¹ Banica je spiralno savijena savijača od tankog tijesta punjena sirom.

potječu iz narodnih običaja, vjerovanja, praznovjerja ili narodne književnosti. I ovdje valja biti oprezan jer i oni mogu pripadati kulturnom naslijeđu više naroda, takav je primjer *lakat brade pedalj muža* koji, iako se aktualizirao u djelima Vladimira Nazora, zapravo potječe iz usmene književnosti i to vjerojatno šireg (južno)slavenskog kruga jer isti nalazimo i u bugarskom jeziku *недя човек <лакът брада>*.

Dosad je bilo govora o kulturemima u kojima se mogu prepoznati kulturni sadržaji zbog njihove pripadnosti jednome jeziku (osobna imena, toponimi, kulturne realije, stihovi pjesama), a postavlja se pitanje mogu li opće imenice kao sastavnice frazema biti kulturemi. Imaju li one unatoč svom općem karakteru, svojoj univerzalnosti (jer ne pripadaju jednom kulturno-jezičnom krugu) kulturnu konotaciju i kako je možemo detektirati, definirati i dokazati. Kulturna se konotacija najjasnije realizira upravo u frazeološkim jedinicama i drugim metaforičkim izrazima, a jedna od metoda njezina definiranja, u okviru lingvokulturologije, jest asocijativno ispitivanje.

Ovakvo je istraživanje na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu provela Branka Barčot (2014) koja nazive za divlje životinje postavlja kao koncepte, a od ispitanika traži da navedu asocijacije na riječ podražaj (u ovom slučaju naziv životinje). Njezino je istraživanje pokazalo sličnosti i razlike u jezičnoj slici Rusa, Nijemaca i Hrvata. Polje asocijacija među navedenim se narodima razlikuje, nešto specifično za Hrvate je asocijacija *lički* uz koncept MEDVJED, a iz ove se reakcije rekonstruirala poredbeni frazem *zaštićen kao lički medvjed*. Pretpostavljamo da bi u bugarskom jeziku kulturnu specifičnost pokazao koncept LAV koji u odnosu na hrvatski, ima veći stupanj kulturne konotacije budući da je ta životinja jedan od nacionalnih simbola Bugarske. U prilog tome govori i činjenica da se u *Rječniku bugarskog jezika* Bugarske akademije nauka pod natuknicom lav kao drugo značenje navodi 'lik životinje kao emblem na bugarskom nacionalnom grbu i simbol bugarske države'. Ovi primjeri pokazuju da i zoonime valja promatrati kao kultureme u sastavu frazema.

Na temelju navedenih primjera kultureme možemo podijeliti s obzirom na eksplicitnu i implicitnu kulturnu konotaciju i na temelju toga izdvojiti nacionalne tj. kulturno-specifične frazeme.

S druge strane, kulturno-specifični frazeološki sloj iako sadrži izvanjezične kulturne informacije, ne može se uvijek odrediti kao „nacionalan“, jer kulturni sadržaj može pripadati širem kulturnom krugu, primjerice europskom, balkanskom ili slavenskom.

LITERATURA

- Barčot 2014:** Barčot, B. *Divlja životinja kao sastavnica u hrvatskoj, ruskoj i njemačkoj frazeologiji*, doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2014.
- Menac 2007:** Menac, A. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: Knjigra, 2007.
- Nagórko 2004:** Nagórko, A. Etnolingvistika i kulturemi u međujezičnom prostoru. // *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 2004, knj. 30, 131 – 143.
- Nedkova 2011:** Недкова, Е. *Фразеологизмите като знаци в езика на културата (върху материал от български, сръбски и руски език)*. Русе: Лени Ан, 2011.
- Pišković 2012:** Pišković, T. Hrvatski gramatički rod kao kulturem. // *Fluminensia*, 2012, god. 24, br. 2, 61 – 70.
- Trask 2005:** Trask, Robert L. *Temeljni lingvistički pojmovi*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Vidović Bolt, Kodrić 2011:** Vidović Bolt I., A. Kodrić: Otkrivanje skrivenoga u hrvatskim i poljskim nacionalnim frazemima // *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim II*. Ur. D. Sesar. Zagreb: FF press, 2011, 271 – 277.
- Vorob'jov 2008:** Вороб'ѣв В. В. *Лингвокультурология*. Москва: РУДН, 2008.